

Jaan Kross arstieetikast

Doktor Karelli raske öö. Loomingu Raamatukogu, 2000, 28/29, lk. 5-54.

Just täna on see päev, kui Jaan Krossi maine ihu lahkub meie keskelt ja teeb sellega siiajääjatele märksa avaramaks ruumi, kuhu saab iseseisvalt asuda tema vaim, eeskätt just tema kirjapandud sõnade kujul, et siis nende sõnade lugejate ja järelemõtlejatega omi dialooge pidada. Eks loomulikult ole seal kohta ka vahetutele kokkupuudetele ja mälestustele, kuid need ei ole tegelikult ju Krossi enda omad, vaid vastupidi, teiste isiklikumad ja oma tegemistest mõjutatud meenutused temast. Tahaks järgneva Krossi õige lühikese, kuid samas nii krossiliku teksti arvustusega tunnustada tema seni suuresti märkamata panust ka meie õige vaiksesse meditsiinieetikasse. Kuigi ta peateose pealkirjast („Kolme katku vahel”) õhkub samuti kõvasti meditsiini, ei ole too tekst küll mitte niivõrd surmatoovast haigusest ja meditsiinist, vaid pigem maisest elust märksa pikemast eksistentsist ja selle teostamise valikutest ja võimalustest.

Käesolev ajalooline rekonstruktsioon on tsaari ihuarstist dr. Filipp Karellist, kes on eestlase kohta jõudnud uskumatult kaugetele ja mõjukaks enda allutajate hierarhias ning seeläbi saanud moraalselt problemaatilisi võimalusi koguni suurt ajaloo kulgu mõjutada. Need moraalselt problemaatilised võimalused on seotud meditsiinieetika vanade valulaste eutanaasia ja abordiga. Olukordade mõjukust meditsiinieetika jaoks märgib nende juhtumine mitte lihtsurelikega, vaid hoopide tsaaride ja nende lähikondsetega. Kõigepealt olla Nikolai I oma maisel rännakul jõudnud punkti, kus ta justkui ise tajub kõigepealt oma tsaariks olemise mõttetust ja sealt kohe ka oma isikliku eksistentsi mõttetust ning sellest tulenevalt palub oma arstidel mürk sellest olukorrast pääsemiseks kokku segada. Moodsas ja täpemas kõnepruugis ei olegi toimumas tegelikult eutanaasiat, vaid siis „kõigest” siis enesetapule kaasaitamise protseduur. Jah, poolteist sajandit tagasi ei olnud sel vahetegemisel suuremat tähtsust, sest Hippokratese vanne käsib väga ühemõtteliselt „Mina töotan mitte kellelegi anda surmavat ravimit, kui mind ka seda teha palutaks, samuti luban, et mina ei anna ka sellekohast nõu”. Kross kirjutab, et tsaari ihuarst andvat veel teisegi vande oma väga spetsiifilise patsiendiga seoses, mille kohaselt peab ta teenima keisri elu nii kaua, kui ta elab. See formuleering on muidugi juba märksa vabam erinevatele tõlgendustele ning enesetapule kaasaitamine ei paistagi selle vande vähemalt mõnede tõlgenduste järgi kuigi hullu tegu olema, sest käsk mürgisegamiseks tuli ju tsaarilt endalt tema eluajal ning mürgi sissevõtmine jäi ju ikkagi keisri täiesti isiklikuks asjaks. Nagu ta ise lisas Karellile, ta võivat arsti keeldumise korral samale tulemusele ka kõigile ebameeldivalt püksirihma abil jõuda. Moodsad psühhiaatrid leiaksid viimasest kirjeldusest kindlasti üksjagu inspiratsiooni, et arsti siiski patsiendi tohterdamisele innustada, kuid jäägu see praegu mõne teise analüüsi teemaks. Lisaks Karelli otse arstiks olemisele, lisab autor peategelase moraalikonflikti veel ka traditsioonilise ja sügava deontoloogilise ja utilitaristliku tagajärjeetika konflikti seeläbi, et mitmel korral ja mitmel erineval moel serveeritakse arstile ka tsaari teise ilma saatmise suurt kasulikkust väga paljudele inimestele, isegi tervetele rahvastele. Nii ongi tsaari käsul mürki segav dr Karell oma naisega (sic! arstisaladuski, õigemini selle rikkumine, tuleb ju siin päevakorradele) asja arutades jõudnud moraaliristetele, kui ta küsib endalt, kellena ta mürki segab. Variantidena tulevad mängu keisri käsku kuulav keiserlik ihuarst; käsutäitjast lontrus; kristliku, inimliku ja arstliku eetika peale sülitav kalts; humanist, kes ohverdab oma kõrvalisema tähtsusega tõekspidamised inimese hingehädas aitamise nimel, veel kõrgema taseme humanist ja isamaapäätja või ihuarsti mundris keisritapja. Võimalike rollide karneval tuli õige kirju ja

erinevaid võimalusi pakkuv, kuid ses mõttes äraspidine, et mürgisegamine ise saab vältimatult juhtuma ja on juba otsustatud, kui alles seejärel hakkab sündima arutelu, kellena arst õigupoolest seda teeb. Karell ei paistnud siiski oma otsustamises vaba olema, ta allus käskija diktaadile ja alles seejärel hakkas otsima oma tegutsemisele eetilist alust kuni tsaaritapjaks (mida ta nii kui nii ei olnud) olemiseni välja. On muidugi võimalik ka õige ebatõenäoliselt mõelda, et Karell oli sedavõrd osav mängur, et tahtis juba mõnda aega innukalt tsaari tappa ja nüüd isegi sedavõrd käegakatsutavas olukorras mõtles erinevate variantidega oma arsti renomee ja tavainimese alibite peale. Aga see oleks tõesti liiga keeruline ja mitteusutav rekonstruktsioon. Paistab küll, et esitatud valikutest otsustab dr Karell mürgisegajana käsku täitva esimese astme humanisti valiku kasuks ja see valik sobib kenasti kaasaja meditsiinieetika isikuautonoomiat toetavate kaanonitega. Nii et tolle aja meditsiinieetikaga oli dr Karelli konflikt ilmne, mida leevendab praegusele lugejale ehk aegade ja meditsiinieetika arusaamade edasine areng. Niisiis oli tolle episoodi ja tegelikult kogu näidendi moraalseks raskuskeskmeks Karelli kimbatu professionaalina tegutsedes mitte jääda selles olukorras arstieetika piiridesse, vaid hakata oma käitumise suunamiseks otsima märksa mitmekesisemaid õigustusi, sealhulgas neid, mis lähtuvad ajaloolisest ebaõiglusest ja muust sellisest. Selles olukorras on põgusat sarnasust meie viimaste presidendivalimiste eel ilmnenu ühe arsti sooviga diskvalifitseerida üht kandidaati verbaalse mürgiga, mis üritas kandidaati kahjustada poliitiliselt. Sarnasus on tõepoolest vaid õige põgus, sest tsaar oli Karelli patsient, aga presidendikandidaat hiljutises juhtumis aga selle arsti oma mitte. Sellest loost kasvas välja hiljem välja arutelu kodaniku ja professionaali eetika vahekorra ja Krossi situatsioon on ju tegelikult sellest samas küsimusest. Hiljutises vaidluses toetasid paljud kodanikeetika primaarsust elukutseeetika suhtes, kuid ka Krossi loo valguses jääb mulle jätkuvalt mõistatuseks, kuidas üks kodanik siis üldse tema riiki, st *status quo*'d, saab ja tohib kahjustada. Kross näikse hoidvat Karelli loo põhjal ambivalentset positsiooni professionaali ja kodaniku eetika vahekorra küsimuses, kuid professionaali ja inimlikkuse konfliktis näikse ta küll viimase tähtsust suuremaks pidama.

Kross testib Karelli meditsiinieetika seisukohti veelkord järgmise tsaari sõbranna raseduse kõrvaldamise võimalusega. Elu on mitukümmend aastat edasi läinud, kuid käsutäitmise ja esimese astme humanism seekord enam ei tööta ning arst keeldub tsaari käsku täitmast oma ametist loobumise hinnaga. Seekord jäi peale arsti autonoomia ja arstieetika, mille kohaselt abort on õigustatud vaid meditsiinilisel ja mitte seltskondlikul näidustusel. Ei aita siin kinnitused, et abordiseadus kaotab tsaari soovi tulemusena kehtivuse ja muud väiksemad veenmise viisid. Eks teine erinevus ole ikka ka see, et mürki tuli segada ja mitte ise inimesele sisse anda, kuid aborti tuleb ikka enda kätega teha ja sellega ka suur osa otsest vastutust tärkava elu võtmise eest enda peale võtta. Kuigi see teine juhtum näikse esimesest üksjagu lahus olema, olid siiski nende vahel selged seosed olemas, sest teine tsaargi püüdis arsti kangutada eelmisel korral toimunuga ja küllap pidi Karellgi tookord toimunut hästi mäletama. Igal juhul tundis arst oma otsust ja seeläbi ametist priiks saamist suure kergendusena, mida ei kõigutanud enam ka Köleri suur soov ja vajadus pealinna võimukoridorides sebides kodumaal ajalehe Sakala sulgemist ära muuta. Kõik kokku näikse Kross siiski panuse tegevat oma kunsti, tsunfti ja naise armastamisele: kui need olemas, siis mees justkui täidaks oma esmased kohustused maailma ja oma rahva ees. Kui tal on õnne ja tahtmist jätkub, siis saab seda sotsiaalset ja moraalselt kapitali oma rahva hüvanguks rakendada ka sellest eemal olles. Seega siis kujutab Kross dr. Karelli tõeliselt kõrgeltarenenud moraalisubjektina, kes tajub selgesti väärtuste olemasolu ning kelle käitumises mängivad need väga olulist rolli.

In memoriam Jaan Kross (1920-2007)

5-6. jaanuaril 2008

Andres Soosaar